

Πρόλογος (της έβδομης και όγδοης έκδοσης)

Η παρούσα όγδοη έκδοση της *Κοινωνιολογικής Θεωρίας* έχει υποβληθεί σε εκ νέου επεξεργασία και επικαιροποίηση. Οι βελτιώσεις αυτές αφορούν κυρίως την περαιτέρω εξέλιξη και την ιστορία των επιδράσεων εκείνων των παραδειγμάτων τα οποία πρέπει ακόμη να εξετάζονται ως μη ολοκληρωμένα και ως «εργασία σε εξέλιξη». Στην έβδομη έκδοση προστίθεται ένα νέο κεφάλαιο (Κεφάλαιο 12), το οποίο αναφέρεται στη «φεμινιστική κοινωνιολογία», η οποία δεν πρέπει πλέον να εξετάζεται ξέχωρα από τον σύγχρονο επιστημονικό τομέα. Το κεφάλαιο αυτό πραγματεύεται η Regina Becker-Schmidt (Συγγραφέας κεφαλαίου: Max Preglau).

Πρόλογος (της πέμπτης και έκτης έκδοσης)

Εκτός από τις περαιτέρω μικρές διορθώσεις και τα συμπληρώματα στις θεωρητικές προσεγγίσεις που παρουσιάζονται ήδη σε αυτή τη συλλογή, στην πέμπτη έκδοση της *Κοινωνιολογικής Θεωρίας* περιλαμβάνεται μια σημαντική προσθήκη. Πρόκειται για το Κεφάλαιο 9, που αναφέρεται σε μια θεωρία που πηγάζει από το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Η «θεωρία της διαδικασίας και της κοινωνικής συνοχής» του Norbert Elias, που ήρθε εκ νέου στο προσκήνιο μόλις κατά τις τελευταίες δεκαετίες, αποτελεί σήμερα μια παραδειγματική πρόσβαση που δεν πρέπει να εξετάζεται ξέχωρα από την τρέχουσα κοινωνιολογική συζήτηση. Ελπίζουμε ότι με την εξέταση αυτής της θεωρίας (Συγγραφείς κεφαλαίου: Tamàs Meleghy/Heinz-Jürgen Niedenzu) θα συμπληρωθεί ένα σημαντικό κενό στην επισκόπηση του πεδίου της κοινωνιολογικής θεωρίας.

Λόγω της ταχύτατης πώλησης της πέμπτης έκδοσης, είχαμε τη δυνατότητα να περιοριστούμε κατά την έκτη έκδοση μόνο στην κριτική εξέταση του συνολικού κειμένου.

*Eva Bauer
Tamàs Meleghy
Julius Morel
Heinz-Jürgen Niedenzu
Max Preglau
Helmut Staubmann*

Πρόλογος (της τέταρτης έκδοσης)

Αντιλαμβανόμαστε την *Κοινωνιολογική Θεωρία* ως ένα μη ολοκληρωμένο έργο, το οποίο απαιτεί συνεχή βελτίωση και επέκταση. Ήδη για την τρίτη έκδοση επεξεργαστήκαμε για τον σκοπό αυτό διάφορες συνεισφορές. Η παρούσα τέταρτη έκδοση περιλαμβάνει εν πρώτοις μια ουσιαστική επέκταση, με την οποία ελπίζουμε να λάβουμε υπόψη μας την πορεία της σύγχρονης συζήτησης στον τομέα μας. Αυτή η επέκταση αφορά τη λεγόμενη «μετα-μοντέρνα κοινωνιολογία» (Συγγραφέας κεφαλαίου: Max Preglau). Κατά την παρουσίαση αυτής της προσέγγισης αποκλίνουμε από τη βασική προσέγγιση του συγγράμματός μας σε ορισμένα κεντρικά σημεία: η «μετα-μοντέρνα θεωρία» δεν εξετάζεται, ως συνήθως, με εστίαση σε έναν αντιπροσωπευτικό συγγραφέα, αλλά με την ανάλυση τριών θεωρητικών (Jean-François Lyotard, Richard Harvey Brown και Ulrich Beck). Λαμβάνοντας υπόψη τη ριζοσπαστικά πλουραλιστική και «εχθρική προς τις αυθεντίες της σκέψης» αυτο-κατανόηση της μετα-μοντέρνας σκέψης, αυτό μας φαίνεται δικαιολογημένο. Επιπλέον, ακριβώς στην περίπτωση αυτού του νέου θεωρητικού ρεύματος, το χρονικό διάστημα παρατήρησης είναι υπερβολικά σύντομο για να μπορούμε να πούμε από σήμερα αν στο μέλλον θα αναδειχθεί κάποιος/κάποια θεωρητικός ως ο/η θεωρητικός της μετα-μοντέρνας σκέψης και ποιος ή ποια θα μπορούσε να είναι. Φυσικά μπορεί κανείς να αμφισβητήσει και την επιλογή που κάναμε από το σύνολο των «μετα-μοντέρνων» θεωρητικών, λιγότερο ίσως για τον Lyotard, μάλλον περισσότερο στην περίπτωση του Brown και κυρίως στην περίπτωση του Beck. Μια αιτιολόγηση της επιλογής αυτής θα βρείτε στο αντίστοιχο κεφάλαιο, η οποία όμως δεν θα αναφερθεί σε αυτό το σημείο. Θέλουμε ωστόσο να τονίσουμε ότι και για μας το ζήτημα της επιλογής των μετα-μοντέρνων θεωρητικών παραμένει ανοικτό.

*Eva Bauer
Tamàs Meleghy
Julius Morel
Heinz-Jürgen Niedenzu
Max Preglau
Helmut Staubmann*

Πρόλογος (της τρίτης έκδοσης)

Στην παρούσα τρίτη έκδοση δεν έχουμε αλλάξει τίποτα στην επιλογή των θεωριών, επεξεργαστήκαμε όμως διάφορες συνεισφορές. Στο μεταξύ επιχειρήσαμε αφενός να διδαχθούμε από την κριτική που ασκήθηκε στο βιβλίο μας και να ενοποιήσουμε ακόμη περισσότερο τη δομή των μεμονωμένων κεφαλαίων, καθώς και να αντιμετωπίσουμε τις αντικειμενικές ελλείψεις. Αφετέρου καταβάλλαμε προσπάθειες να βελτιώσουμε το βιβλίο από διδακτικής άποψης, στηριγμένοι στις προσωπικές μας εμπειρίες διδασκαλίας της κοινωνιολογικής θεωρίας. Πέραν αυτού, επιδιώξαμε να διαμορφώσουμε με ενημερωτικό τρόπο τους τίτλους των μεμονωμένων ενοτήτων κάθε κεφαλαίου και, κατά αυτό τον τρόπο, και τα περιεχόμενα. Τέλος, στο τελευταίο κεφάλαιο προστίθεται μια νέα ενότητα, η οποία έχει σκοπό να παρουσιάσει εν είδει παραδείγματος την πρακτική χρησιμότητα των κοινωνιολογικών θεωρητικών προσεγγίσεων και να αφυπνίσει μέσω αυτού πρόσθετα κίνητρα για τη μελέτη των κοινωνιολογικών θεωριών.

Διατηρήθηκε επίσης η σειρά των συγγραφέων. Πρώτος, ως γηραιότερος από πλευράς έργου κοινωνιολόγος και μοναδικός τακτικός καθηγητής (κάτοχος διδακτικής έδρας), ο Morel, ακολουθούμενος σε αλφαβητική σειρά από τους υπόλοιπους. Αυτή η πρόταση έγινε αρχικά από τον εκδοτικό οίκο. Έκτοτε δεν καταφέραμε να βρούμε μια εμφανώς καλύτερη πρόταση από αυτή – η οποία, ομολογουμένως, είναι κάπως παραδοσιακή.

Πρόλογος (της πρώτης και δεύτερης έκδοσης)

Αυτό το βιβλίο έχει γραφτεί για «αρχάριους της κοινωνιολογίας», σε πρώτο επίπεδο για φοιτητές που βρίσκονται στην αρχή των κοινωνιολογικών σπουδών τους ή που ασχολούνται με την κοινωνιολογία –εκούσια ή μη– ως δευτερεύον μάθημα. Για τον συγκεκριμένο κύκλο αναγνωστών προκύπτει η αναγκαιότητα ενός πρώτου προσανατολισμού μέσα στο σύμπλεγμα θεμάτων των «κοινωνιολογικών θεωριών» που γίνεται ολοένα και πιο ασαφές, αφηρημένο και περίπλοκο, ο οποίος εντός της κοινωνιολογίας δεν είναι αυθύπαρκτος, αλλά επηρεάζει και διαρθρωτικά τις διαφορετικές ειδικές κοινωνιολογίες και καθοδηγεί την επιλογή προβλημάτων και τη διαμόρφωση εννοιών στην εμπειρική κοινωνιολογική έρευνα.

Ένα κεντρικό πρόβλημα ειδικά για την ομάδα-στόχο των κοινωνιολόγων δευτερεύουσας επιλογής είναι συχνά το ερώτημα σχετικά με το νόημα της ενασχόλησης με το εκ πρώτης όψεως αφηρημένο και απομακρυσμένο από την πράξη θέμα «Κοινωνιολογικές Θεωρίες». Σύμφωνα με την άποψή μας, αυτό το ερώτημα περί νοήματος μπορεί να απαντηθεί με θετικό τρόπο: Σίγουρα η εξοικείωση με τους διαφορετικούς τρόπους σκέψης και τις ορολογίες των διάφορων προσεγγίσεων απαιτεί κόπο, αλλά από πολλές και διαφορετικές απόψεις είναι εξαιρετικά ωφέλιμη. Με την έννοια μιας καλύτερης προετοιμασίας για τη μετέπειτα επαγγελματική καθημερινότητα, ξεκλειδώνει για τους φοιτητές την πραγματικότητα όχι μόνο αναφορικά με τις οικονομικές, νομικές και άλλες πλευρές της, αλλά και ως μια «κοινωνική κατασκευή». Σε δεύτερο επίπεδο, μέσω της ενασχόλησης με αυτές τις θεωρίες επιτυγχάνεται και μια εμπάθυση της κατανόησης της κουλτούρας μας με την έννοια μιας «μόρφωσης μέσω της επιστήμης». Όταν ο φοιτητής δεν έχει κατά νου μόνο το επαγγελματικό του μέλλον, αλλά τρέφει και ιδιαίτερη εκτίμηση για την πολιτιστική του εκπαίδευση και την επέκταση του πνευματικού του ορίζοντα, η εργασία του ανταμείβεται με την ανάλυση έξυπνων συστημάτων σκέψης και συνδέσεων που αποκαλύπτονται από τα συστήματα αυτά.

Σε αυτό το βιβλίο επιχειρούμε να καλύψουμε την ανάγκη για μια συνοπτική, όσο το δυνατόν πιο απλή και εύκολα κατανοητή εισαγωγή στις κοινωνιολογικές θεωρίες, για μια εισαγωγή που όμως δεν θα υποτιμήσει αυτές τις θεωρίες.

Τα συγγράμματα που διατίθενται αυτή τη στιγμή στην αγορά δεν ανταποκρίνονται σε αυτή την ανάγκη, καθώς είτε εστιάζουν υπερβολικά σε μια πλήρη παρουσίαση των κλασικών θεωριών, και έτσι είναι δυσνόητα, περίπλοκα και απαιτητικά, είτε αντίθετα εξετάζουν μόνο κάποιες θεωρίες με τη μορφή μονογραφιών είτε απλοποιούν τις παρουσιαζόμενες θεωρίες και τις διαστρεβλώνουν αναμειγνύοντάς τις με στοιχεία που δεν ανήκουν το ένα στο άλλο.

Αυτή η κατάσταση σίγουρα αποτελεί μόνο μια συνέπεια του τρόπου εξέλιξης των κοινωνιολογικών θεωριών: οι θεωρητικές προσεγγίσεις ή τα παραδείγματα αναπτύσσονται στον χρόνο εν μέσω εσωτερικών ασυμφωνιών και ρωγμών και υπόκεινται στο

γεγονός ότι, πρώτον, οι διαφορετικοί υποστηρικτές μιας θεωρίας εκπροσωπούν διαφορετικές εκδοχές αυτής της θεωρίας και, δεύτερον, ότι και στην εξέλιξη της σκέψης ενός συγκεκριμένου εκπροσώπου μπορούν να διαπιστωθούν μετατοπίσεις. Αυτό, από τη μία, φαίνεται να μας υποχρεώνει να προβούμε σε ακόμη πιο περίπλοκες παρουσιάσεις ή, από την άλλη, και σε απλοποίηση και κάλυψη των αντιθέσεων.

Με το παρόν σύγγραμμα θα επιχειρήσουμε να αποφύγουμε αυτό το δίλημμα. Κατά την παρουσίαση μιας θεωρητικής προσέγγισης θα αναφερθούμε μόνο σε έναν αρχικό και αντιπροσωπευτικό εκπρόσωπο και θα παρουσιάσουμε τη σκέψη του κατά το λεγόμενο «στάδιο της ωριμότητάς του». Εφόσον ο στόχος μας είναι να παρουσιάσουμε με το παράδειγμα ενός συγκεκριμένου εκπροσώπου τα χαρακτηριστικά μιας ολόκληρης θεωρητικής προσέγγισης, δεν θα ακολουθήσουμε φυσικά και κάθε μεμονωμένη διακλάδωση της σκέψης του, αλλά θα προχωρήσουμε επιλεκτικά.

Σύμφωνα με την πρόθεσή μας να προσφέρουμε μια πρώτη εισαγωγή στις κοινωνιολογικές θεωρίες, θα περιοριστούμε σε μια όσο το δυνατόν πιο ουδέτερη παρουσίαση. Δεν θα υπεισέλθουμε σε κριτικό προβληματισμό σχετικά με τις μεμονωμένες θεωρίες για διδακτικούς λόγους.

Βεβαίως, συνειδητοποιούμε ότι στην εισαγωγή μας αυτή δεν πρόκειται να συμπεριληφθούν όλες οι προσεγγίσεις που καθορίζουν την εικόνα της σύγχρονης κοινωνιολογίας. Προσπαθήσαμε, ωστόσο, να απεικονίσουμε το πλήρες φάσμα του θεωρητικού πλουραλισμού στην κοινωνιολογία επιλέγοντας τόσο «ατομικιστικές», «ολιστικές» και «επεξηγηματικές» προσεγγίσεις όσο και «κατανοητές», «αναλυτικές», «διαλεκτικές», «καταφατικές» και «κριτικές». Σημαντικοί κλασικοί της κοινωνιολογίας, οι οποίοι δεν εξετάζονται κατά την επιλογή αυτή (η οποία καθορίστηκε και από τις τυχαίες τάσεις των συγγραφέων) σε ένα δικό τους κεφάλαιο –συγκεκριμένα ο Max Weber και ο Emile Durkheim–, αναφέρονται σε ένα εισαγωγικό κεφάλαιο σχετικά με τις απαρχές της κοινωνιολογικής σκέψης.

Αναμφίβολα η πολύπλευρη φύση των πολλαπλών παραδειγμάτων της κοινωνιολογίας προκαλεί αρχικά μια σύγχυση στους αρχάριους και εγείρει το ερώτημα σχετικά με τον ενιαίο χαρακτήρα της. Στα περισσότερα συγγράμματα αυτό το ερώτημα παραμένει αναπάντητο. Εδώ το εν λόγω ερώτημα απαντάται σε ένα τελικό κεφάλαιο, στο οποίο επιχειρείται μια κατανόηση της κοινωνιολογίας που επιτρέπει στον αναγνώστη να αντιληφθεί τις διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις ως συμπληρωματικούς θεμέλιους λίθους μιας ολοκληρωμένης επιστήμης του κοινωνικού που συμπληρώνουν λογικά ο ένας τον άλλον. Αυτό το τελικό κεφάλαιο μπορεί και να διαβαστεί ως εισαγωγή, αν ο αναγνώστης προτιμήσει για λόγους ευκολότερου προσανατολισμού να αποκτήσει μια γενική θεώρηση της αξιακής θέσης των διαφορετικών κοινωνιολογικών θεωριών εντός μιας «ολοκληρωμένης» κοινωνιολογίας.

Όσον αφορά τώρα την τυπική δομή αυτού του βιβλίου, μετά το κεφάλαιο που αναφέρεται στις απαρχές της κοινωνιολογικής σκέψης (γραμμένο από την Eva Bauer) παρουσιάζουμε τις κοινωνιολογικές θεωρίες με την ακόλουθη σειρά: Κοινωνιολογία της θεωρίας της συμπεριφοράς (Συγγραφέας: Tamàs Meleghy) – Συμβολική διαντίδραση (Συγγραφέας: Max Preglau) – Φαινομενολογική κοινωνιολογία (Συγγραφέας: Max Preglau) – Υλιστική κοινωνική θεωρία (Συγγραφέας: Heinz-Jürgen Niedenzu) – Στρουκτουραλισμός (Συγγρα-

φείας: Tamàs Meleghy) – Συστημική θεωρία της θεωρητικής δράσης (Συγγραφέας: Helmut Staubmann) – Θεωρία της σύγκρουσης (Συγγραφέας: Heinz -Jürgen Niedezu) – Κοινωνικά συστήματα ως συστήματα αυτο-αναφοράς (Συγγραφέας: Helmut Staubmann) – Κριτική θεωρία (Συγγραφέας: Max Preglau). Αυτή η σειρά δεν αντικατοπτρίζει μια αυστηρή χρονολογία της εμφάνισης των θεωριών αλλά ούτε και μια κατάταξη με βάση τη σημαντικότητά τους. Αποκλειστικό μας μέλημα ήταν να διασφαλίσουμε ότι μια προσέγγιση που αναφέρεται σε μια άλλη τοποθετείται έπειτα από αυτή, στον βαθμό που κάτι τέτοιο ήταν εφικτό. Οι μεμονωμένες θεωρητικές προσεγγίσεις περιγράφονται σύμφωνα με τα ακόλουθα βασικά σημεία: Απεικόνιση της θέσης του προβλήματος (ιστορική κατάσταση, κατάσταση της γνώσης) και του γενικότερου ενδιαφέροντος αναγνώρισης, παρουσίαση των κοινωνιολογικά σημαντικότερων, με τη στενή έννοια, βασικών δηλώσεων, παρουσίαση της συγκεκριμένης αντιμετώπισης του προβλήματος με ένα ειδικό παράδειγμα και, ανάλογα με την περίπτωση, παρουσίαση της περαιτέρω εξέλιξης και της ιστορίας της επίδρασης της συγκεκριμένης θεωρίας. Η παρουσίαση ολοκληρώνεται με οδηγίες σχετικά με την επιλεγμένη βασική και δευτερεύουσα βιβλιογραφία. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με το ήδη αναφερθέν τελικό κεφάλαιο που είναι αφιερωμένο σε μια προσπάθεια σύνοψης των διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων (Συγγραφέας: Julius Morel).

*Eva Bauer
Tamàs Meleghy
Julius Morel
Heinz-Jürgen Niedenzu
Max Preglau
Helmut Staubmann*

Πρόλογος επιμελητή

Κοινωνιολογικές θεωρίες: Από την κλασική περίοδο στις μετα-μοντέρνες προσεγγίσεις

Ο ρόλος της κοινωνιολογικής θεωρίας έγκειται στον καθορισμό των εννοιών σύμφωνα με τις οποίες προσδιορίζεται το αντικείμενο της κοινωνικής έρευνας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Popper, η θεωρία είναι το δίκτυο το οποίο ρίχνουμε για να συλλάβουμε τον κόσμο και στη συνέχεια να τον εξορθολογήσουμε, να τον ερμηνεύσουμε, να τον εξηγήσουμε και να κυριαρχήσουμε πάνω σε αυτόν. Ο εμπειρικός κόσμος υφίσταται βέβαια αντικειμενικά, νοηματοδοτείται όμως στο πλαίσιο των θεωριών που κατασκευάζονται για τον σκοπό αυτόν. Εδώ έγκειται και η εύστοχη διαφοροποίηση που εισήγαγε ο Simmel στις αρχές του 20ού αιώνα ανάμεσα σε μια επιστημονική μελέτη μέσω παρατήρησης του φυσικού κόσμου και μια επιστημονική γνώση του κοινωνικού κόσμου με τη μελέτη των αλληλοεπιδράσεων, των πράξεων και των προσδοκιών που συγκροτούν μια μεταβαλλόμενη πραγματικότητα διάφορων μορφών κοινωνικής ζωής. Κατά αυτή την έννοια δεν υπάρχει μια κοινωνιολογική θεωρία που να ακολουθεί ένα και μοναδικό «παράδειγμα» σύμφωνα με μια σχολή σκέψης που να ταυτίζεται με την ίδια την επιστήμη της κοινωνιολογίας, αλλά πλήθος κοινωνιολογικών θεωριών που ακολουθούν διαφορετικά «παραδείγματα».

Η ιδέα μίας και μοναδικής γενικής κοινωνιολογικής θεωρίας η οποία να αποτελεί τον κεντρικό επιστημονικό κορμό όλων των υπόλοιπων θεωριών υπάρχει μόνο σε ένα επίπεδο ταύτισης με μια γενική θεώρηση της ίδιας της κοινωνιολογίας ως ολοκληρωμένης επιστήμης του κοινωνικού με συγκεκριμένες προδιαγραφές και επιστημονικά ενδιαφέροντα. Η γενική αυτή θεώρηση, ως θεμελιώδης επιστημονικός κώδικας, δεν αντιπαράθεται στον θεωρητικό πλουραλισμό της κοινωνιολογίας. Αυτό το σύμπλεγμα των «κοινωνιολογικών θεωριών» καταδεικνύει την ιστορική σημαντικότητα που διεκδικούν οι θεωρίες αυτές κυρίως την περίοδο της νεωτερικότητας και της ύστερης νεωτερικότητας, με την υψηλή κοινωνική διαφοροποίηση. Μια περίοδος που επηρεάζει διαρθρωτικά τις διαφορετικές ειδικές κοινωνιολογίες και καθοδηγεί τόσο την επιλογή προβλημάτων όσο και τη διαμόρφωση εννοιών στην εμπειρική κοινωνιολογική έρευνα.

Ήδη σε σχολιασμό τους στον πρόλογο της πέμπτης έκδοσης του ανά χειράς βιβλίου, οι συγγραφείς ομολογούν ότι η ίδια η κοινωνιολογική θεωρία αποτελεί από τη φύση της ένα μη ολοκληρωμένο έργο, καθώς δεν υπάρχει τρόπος μιας τελικής, ολοκληρωμένης και συνεκτικής θεωρητικής σύλληψης όλων των κοινωνικών προβλημάτων. Η μελέτη των προβλημάτων αυτών απαιτεί συνεχή βελτίωση και αναθεώρηση και πραγματοποιείται πάντα σύμφωνα με τα επιστημονικά ενδιαφέροντα και τις κυρίαρχες όψεις που προσδίδει ο ερευνητής στη θεωρία που επιλέγει ή που διαμορφώνει. Πρόκειται για μια διαπίστωση που καθιστά τη συγγραφή ενός βιβλίου με μια τέτοια θεματολογία έργο

ιδιαίτερα εκλεκτικό, λαμβάνοντας υπόψη τα κριτήρια επιλογής αντιπροσωπευτικών θεωριών, αλλά παράλληλα και απαιτητικό, ως προς τη σε βάθος ενασχόληση με τις κοινωνιολογικές θεωρίες που έχουν επιλεγεί.

Ως προς την οργάνωση της επιστήμης της κοινωνιολογίας διακρίνει κανείς γενικές κοινωνιολογικές θεωρίες που εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στον προσδιορισμό των βασικών εννοιών και στην ανάδειξη διάφορων πτυχών των κοινωνιολογικών συστημάτων. Οι γενικές κοινωνιολογικές θεωρίες εγείρουν το αίτημα της εξήγησης των κοινωνικών φαινομένων στη βασική αξίωση εγκυρότητας που θέτει η ίδια η θεωρία (π.χ. η θεωρία της ορθολογικής επιλογής, η συστημική θεωρία ή η θεωρία της συμβολικής αλληλόδρασης). Από τη μεριά τους, οι επιμέρους κοινωνιολογικές θεωρίες ακολουθούν ένα συγκεκριμένο «παράδειγμα» ή έναν συνδυασμό διαφορετικών «παραδειγμάτων» (όπως π.χ. οι θεωρίες της κοινωνικής μεταβολής, της αποκλίνουσας συμπεριφοράς ή οι θεωρίες της νεωτερικότητας). Οι ειδικές κοινωνιολογικές θεωρίες, όπως η κοινωνιολογία της εργασίας και των επαγγελμάτων, η κοινωνιολογία της κουλτούρας κ.λπ., μελετούν διάφορες όψεις των κοινωνιών, τα συστατικά που τις συνθέτουν και τις συγκροτούν, καθώς και τις προϋποθέσεις της κοινωνικής μεταβολής.

Οι κοινωνιολογικές θεωρίες διακρίνονται επίσης, ως προς την εμβέλεια του εξηγητικού τους προτάγματος, σε μικρο- και μακρο-επίπεδο από τη μια και σε διαφορετικές εξηγητικές προσεγγίσεις από την άλλη. Στις μικρο-κοινωνιολογικές προσεγγίσεις εντάσσονται θεωρίες και μελέτες που αφορούν τον προσανατολισμό της δράσης μεμονωμένων ατόμων (θεωρία ορθολογικής επιλογής) ή μορφές κοινωνικής αλληλόδρασης. Σε μακρο-κοινωνιολογικό επίπεδο οι κοινωνιολογικές θεωρίες προκύπτουν συνήθως από θεσμοθετημένα συστήματα κανόνων σε διάφορους οργανωμένους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Στη βάση των εξηγητικών προσεγγίσεων και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που συγκροτούν το αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών, τα κοινωνικά γεγονότα μπορούν, με την εφαρμογή μεθόδων εμπειρικής κοινωνικής έρευνας και ανάλυσης, να εξηγηθούν νομολογικά, δηλαδή ως συνέπειες γενικών κανονικότητων. Σε μια τέτοια κατεύθυνση, για παράδειγμα, η κοινωνιολογική θεωρία της συμπεριφοράς υποστηρίζει ότι αποστολή των κοινωνικών επιστημών είναι η ανακάλυψη των ειδικών εμπειρικών συνδέσεων και η ακριβή τους εξήγηση μέσω της αναγωγής τους στους γενικούς νόμους της ψυχολογίας της θεωρίας της συμπεριφοράς. Στην περίπτωση αυτή, η ψυχολογική εξήγηση προβάλλει ως η μοναδικά αιτιώδης κοινωνικο-επιστημονική εξήγηση. Εδώ, η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς περιορίζεται στα εξωτερικά της γνωρίσματα χωρίς να λαμβάνει υπόψη την εσωτερική εμπειρία (προθετικότητα, ερμηνεία συνειδητών διεργασιών, κινήτρων κ.λπ.) των δρώντων και επιχειρείται κατά αυτό τον τρόπο η εξήγηση της συμπεριφοράς ως αποτέλεσμα αιτιώδους επιδρώντων αντικειμενικών ερεθισμάτων.

Η ψυχολογική ατομοκεντρική εξήγηση που επιχειρεί ο συμπεριφορισμός φτάνει ως τα όρια δημιουργίας κοινωνικής συνείδησης χωρίς να θεωρεί την τελευταία αυθύπαρκτη, υποτιμώντας την κοινωνική διαδικασία αλληλόδρασης που διαμεσολαβείται από τα επικοινωνιακά χαρακτηριστικά της γλώσσας. Από την άλλη, η ορατότητα των σημαντικών κοινωνικών συμβόλων που προσανατολίζουν το κοινωνικό υποκείμενο ως προς την πρόσληψη της κοινωνικής οργάνωσης του εξωτερικού κόσμου και την ανάληψη δράσης υπογραμμίζεται ιδιαίτερα στη θεωρία της συμβολικά διαμεσολαβημένης αλλη-

λόδρασης. Το να προσδώσει όμως κανείς στη θεωρία αυτή την ταυτότητα ενός κοινωνικού συμπεριφορισμού δεν αφορά ένα ζήτημα απλού εννοιολογικού προσδιορισμού. Αφορά περισσότερο τις εκφραστικές δυνατότητες ενός απελευθερωμένου και δημοκρατικά εδραιωμένου γλωσσικού συστήματος στις κοινωνίες, εν ολίγοις στις ευκαιρίες ανάδειξης του χειραφετημένου Λόγου που εμπεριέχει το πολλαπλό νόημα πράξεων και τη σημασιολογία επικοινωνιακών ενεργημάτων μέσα στις ανθρώπινες κοινωνίες.

Σε άλλες κοινωνιολογικές θεωρίες οι κανονικότητες αυτές δεν έχουν τον χαρακτήρα των φυσικών νόμων, αλλά των «αντικειμενικών» κοινωνικών συνθηκών, των κοινωνικών δομών και των θεσμοθετήσεων που συγκροτούν το εύπλαστο υπόστρωμα κανόνων και υποδειγμάτων δράσης. Επιπλέον, αναδεικνύουν τις αντικειμενικές ευκαιρίες και δυνατότητες των ατόμων να δράσουν σύμφωνα με αυτές ή να αποκλίνουν από αυτές, ανάλογα με την εμπέδωση των αξιακών προτύπων και της εσωτερικής δημοκρατίας ή της ανεκτικότητας που επικρατεί στο εσωτερικό των κοινωνικών συστημάτων.

Σε μια παράλληλη προσέγγιση προς τη μεθοδολογική ιδιαιτερότητα των κοινωνικών επιστημών, η φαινομενολογική θεώρηση επιχειρεί τη λογική ανασυγκρότηση του κοινωνικού κόσμου μέσω της σύλληψης των κριτηρίων κατηγοριοποίησης και τυποποίησης της συνειδησιακής δραστηριότητας. Πρόκειται για τη διερμηνευση του διυποκειμενικού κόσμου της καθημερινής ζωής (του βίοκοσμου), καθώς η γνώση που έχουμε για τον εαυτό μας, τα στοιχεία και την οργάνωσή του, δεν αποτελεί μόνο ιδιωτική-ιδιοκτησιακή υπόθεση, αλλά έχει και δημόσιο χαρακτήρα, αποτελεί έναν κωδικοποιημένο θεσμό. Εδώ η ανάλυση στοχεύει στην ανακάλυψη ενιαίων δομών νοήματος και συνάφειας που πρέπει να κατέχει απαραίτητα κάθε κοινωνικός κόσμος, ανεξάρτητα από τα συγκεκριμένα κοινωνικά και ιστορικά του στοιχεία. Στο επίκεντρο της ανάλυσης των δομών του βίοκοσμου βρίσκεται μια προϋπάρχουσα και εξελισσόμενη διαδικασία κοινωνικά νοηματοδοτημένων υποδειγμάτων δράσης, στη βάση των οποίων οι δρώντες επινοούν τα δικά τους σχέδια δράσης.

Επιπλέον, η επιχειρούμενη γλωσσικoαναλυτική θεμελίωση μιας κοινωνιολογικής θεωρίας του κοινωνικού πράττειν αξίωσε την υπέρβαση του νομολογιακού-εξηγητικού σχήματος και των αιτιωδών σχέσεων, αναδεικνύοντας και αναγνωρίζοντας την πραγματολογική σημαντικότητα και την επικοινωνιακή ορθολογικότητα του υποκειμενικά αποδιδoμένου νοήματος. Παράλληλα με την αμφισβήτηση του αναγωγιστικού επιχειρήματος, που προέβλεπε την εξηγητική-αιτιώδη σύλληψη του πράττειν με αναφορές κυρίως σε οργανισμικούς νόμους της νευροφυσιολογίας, κρίθηκε ως αδύνατη και η αναζήτηση μιας λογικά θεμελιωμένης ενιαίας επιστημονικής γλώσσας για τη φύση και την κοινωνία.

Οι αμφισβητήσεις αυτές προέκυψαν κυρίως από τη διαπίστωση ότι τα κοινωνικά γεγονότα μπορούν να ερμηνευτούν και να κατανοηθούν σύμφωνα με το νόημα που προηγείται και δικαιολογεί την εμφάνισή τους. Η προσέγγιση αυτή ενισχύεται από τη διάκριση ανάμεσα στους λόγους που υποκινούν, δικαιολογούν, ερμηνεύουν και εντέλει νοηματοδοτούν μία πράξη και στις εξωτερικές αιτίες που περιορίζονται στην εξήγηση των συνθηκών εκτέλεσής της, χωρίς ωστόσο να τις ερμηνεύουν. Στη βάση αυτή αντιλαμβάνεται κανείς το διαφορετικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν μεταξύ τους διάφορες κοινωνιολογικές θεωρίες όταν στηρίζονται είτε στις αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ γεγονότων που περιγράφονται με τους όρους μιας εμπειρικής φυσικο-επιστημονικής

γλώσσας είτε στην εσωτερική λογική σύνδεση εκδηλωμένων πράξεων με τις επιθυμίες, τις πεποιθήσεις και τις αξίες του πράττοντος.

Σε σχέση με τα παραπάνω μπορούμε εδώ να αναλογιστούμε πόσο επαρκής κοινωνιολογικά μπορεί να είναι η αναγωγή των πεποιθήσεων και των επιθυμιών που χαρακτηρίζουν τις ανθρώπινες πράξεις στις φυσικές ή ψυχικές ανάγκες και λειτουργίες ενός οργανισμού ή κατά πόσο μπορεί να περιοριστεί η εξήγηση αυτών των πράξεων στο στενό πλαίσιο μιας ανάλυσης της συμπεριφοράς (behavior analysis). Δηλαδή στην αναγωγή σε μια προκοινωνική ανθρώπινη φύση που εξηγεί τη θεμελίωση της κοινωνίας προσεγγίζοντας τη βάση των διεργασιών που επιτελούνται στο πλαίσιο μιας ικανοποίησης οργανισμικών αναγκών και λειτουργιών, από την οποία απουσιάζουν τα συγκροτησιακά στοιχεία της κοινωνικής συμβίωσης, της επικοινωνίας της πολιτισμικής έκφρασης και ιδιομορφίας. Στοιχεία τα οποία τελικά διαμορφώνουν το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο που επηρεάζει τις ανθρώπινες αξίες και πεποιθήσεις.

Και τούτο διότι, πέρα από τις διαφοροποιήσεις αυτές, τα βασικά σημεία συγκρότησης των κοινωνιολογικών θεωριών υπάρχουν στο γενετικό υλικό της ίδιας της επιστήμης της κοινωνιολογίας. Είναι οι θεμελιώδεις αρχές της επιστήμης αυτής που συστήνουν προγραμματικά τους θεωρητικούς επιστημονικούς προσανατολισμούς χωρίς να προκαθορίζουν ή να υποστασιοποιούν το περιεχόμενο και τη νοηματική τους συνάφεια, τα οποία συλλαμβάνονται στις κοινωνικά μεταβαλλόμενες και ιστορικές τους αποδόσεις. Οι αρχές αυτές εμπεριέχουν τα συστατικά που συναρθρώνουν την κοινωνία ως αυθύπαρκτη ολότητα και τα οποία εξετάζονται και αναλύονται στη διαφορετική τους έκφραση. Αφορούν δε τις κοινωνικές σχέσεις, την κοινωνική ενταξιακή διαδικασία, την κοινωνική διαστρωμάτωση, καθώς και τους όρους και τις συνθήκες διατήρησης ή μεταβολής των κοινωνικών συστημάτων, αναδεικνύοντας τη λειτουργική αναγκαιότητα ή την πολιτισμική σημαντικότητα εκείνων των προτύπων δράσης που επηρεάζουν τον κοινωνικό μετασχηματισμό.

Το πρωταρχικό ενδιαφέρον για τη διαμόρφωση κοινωνιολογικών θεωριών αγγίζει έτσι τους όρους και τις συνθήκες συγκρότησης συλλογικών μορφών οργάνωσης της κοινωνικής ζωής, δηλαδή κοινοτήτων και κοινωνιών. Αφορά επίσης το περιεχόμενο αυτών των κοινωνικών μορφών οργάνωσης της ζωής και των κοινωνικών σχέσεων που παρουσιάζονται διαφοροποιημένες στον χρόνο στο εσωτερικό των κοινωνιών και οι οποίες δεν αποτελούν κάποια απλά φυσικά φαινόμενα που αρκεί να εξηγηθούν με μια φυσικο-επιστημονικού τύπου εξηγητική μεθοδολογία. Ορθά επισημαίνει εδώ ο Dahrendorf ότι τις πρώτες κοινωνιολογικές προσεγγίσεις διακρίνει κανείς στο έργο του Rousseau, και συγκεκριμένα στην έννοια της «γενικής βούλησης» (volonté générale), ως υπέρβαση της ατομικής, εγωιστικής επιδίωξης, καθώς και στη διαπίστωση ότι η ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων υπόκειται στις κοινωνικές (ιδιοκτησιακές) συνθήκες και δεν εξηγείται ή ανάγεται στη βάση φυσικών προδιαθέσεων. Επομένως, η αλληλεπίδραση των οικονομικών δυνάμεων, αλλά και η ιδέα μιας ανεμπόδιστης οικονομικής δραστηριότητας ως ατομικής επιδίωξης δεν αντανακλούν μια αναλλοίωτη φυσική συνθήκη, αλλά μια κοινωνική κατάσταση που επιδέχεται αλλαγές και βελτιώσεις.

Για παράδειγμα, στις κοινωνιολογικές πτυχές της μαρξικής θεωρίας η έννοια της εργασίας εμφανίζεται αφενός ως παραγωγή και αναπαραγωγή των υλικών μέσων για την

ικανοποίηση των αναγκών των ανθρώπων και αφετέρου των ίδιων των κοινωνικών δομών. Κατά συνέπεια, ο άνθρωπος στη δράση του είναι πάντοτε ταυτόχρονα τόσο κοινωνικό υποκείμενο όσο και αντικείμενο (με την έννοια της δομικής σύνδεσης). Μια σχέση που κατανοείται διαλεκτικά και αποτελεί αιτιώδη κινητήρια δύναμη στη διαδικασία κοινωνικοποίησης, δηλαδή της ιστορικής διαδοχής των διαφορετικών μορφών κοινωνικοποίησης. Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους οι άνθρωποι εισέρχονται σε συγκεκριμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους σχέσεις, σε παραγωγικές σχέσεις που αντιστοιχούν σε ένα συγκεκριμένο στάδιο εξέλιξης των υλικών τους παραγωγικών δυνάμεων. Όμως, το σύνολο αυτών των παραγωγικών σχέσεων διαμορφώνει την οικονομική δομή της κοινωνίας, την πραγματική βάση πάνω στην οποία οικοδομείται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στο οποίο αντιστοιχούν συγκεκριμένες κοινωνικές μορφές της συνείδησης.

Ήδη έχει προηγηθεί η περίοδος κατά την οποία η κοινωνιολογία καθιερώθηκε ως επιστήμη, υιοθετώντας τη θετική γνώση ως προγραμματική και καταστατική αρχή, η οποία συνδέθηκε με μια οριστική εγκατάλειψη αφενός κάθε προσπάθειας αφηρημένου προσδιορισμού της προέλευσης του κόσμου ή της αναζητήσης πρώτων αιτιών ή τελικών σκοπών, αφετέρου μιας αναγνώρισης των εσωτερικών λόγων και προθέσεων που προκαλούν την εμφάνιση των κοινωνικών γεγονότων. Η πρώτη αυτή διατύπωση μιας επιστήμης για την κοινωνία φάνηκε αρχικά να εγκλωβίζεται σε έναν μεθοδολογικό αυτο-περιορισμό, σε μια κοινωνική μηχανική στο πλαίσιο του φυσικο-επιστημονικού εξηγητικού σχήματος, σύμφωνα με το οποίο οι κοινωνικές πράξεις ταυτίζονται με απλά γεγονότα και εξετάζονται κυρίως ως προς τη συχνότητα εμφάνισής τους και τις μεταξύ τους αιτιώδεις σχέσεις.

Πέρα όμως από την κοινωνική διαφοροποίηση που προβάλλει και κατισχύει εμφαντικά στη νεωτερικότητα, το πρωταρχικό ενδιαφέρον εκβάλλει στους προσανατολισμούς, στις προθέσεις, στις επιδιώξεις, στις προσδοκίες που κρύβονται πίσω από έκδηλες πράξεις ατόμων. Οι πράξεις αυτές φέρουν φορτίο αξιών και εκπορεύονται από ή αντιδρούν σε συλλογικά υποδείγματα δράσης που νομιμοποιούνται μέσα από εξουσιαστικές δομές, αξιακά συστήματα, ηθικές επιταγές και πολιτισμικά πρότυπα ή, όπως σημείωναν ο Weber και ο Luhmann, μέσω ορθολογικότητας και νομιμότητας στη νεωτερική περίοδο.

Μέσα σε αυτό το σύμπαν ανθρωπίνων πράξεων και σχέσεων προσδιορίζεται επιστημονικά η έννοια της κοινωνίας και αποκτά κοινωνιολογικό ενδιαφέρον, όταν ικανοποιούνται οι όροι της νοηματικής συνάφειας και της διυποκειμενικής κατανόησης· όταν οι πράξεις αυτές εκτυλίσσονται στο εσωτερικό των κοινωνικών δομών και θεσμοθετήσεων που αναπαράγονται, διαφοροποιούνται και υπόκεινται σε κοινωνική μεταβολή. Στο πλαίσιο αυτό, και στην κοινωνιολογική θεωρία των κοινωνικών συστημάτων τα τελευταία αποτελούν δομές κοινωνικής δράσης μέσα στις οποίες οργανώνεται και δομείται η αλληλεπίδραση, και τα οποία μπορούν έτσι να συναρθρωθούν από μία ίδια θέση προβλήματος, ενώ σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να προσδιοριστούν ως αθροιστικά φαινόμενα της συμπεριφοράς μιας σειράς ατομικών δρώντων.

Δύο βασικές έννοιες της κοινωνιολογίας έχουν ιδιαίτερη σημασία για την περιγραφή κοινωνικών συστημάτων, οι κοινωνικοί ρόλοι και οι θεσμοί. Στους κοινωνικούς

ρόλους καθορίζονται τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις, οι προσδοκίες συμπεριφοράς από τους κατόχους μιας συγκεκριμένης θέσης ενός κοινωνικού συστήματος. Οι κανόνες και οι θεσμοί είναι ρυθμιστικά συστήματα που καθορίζονται από ενισχυτικές μορφές κοινωνικοποίησης και μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου. Στο πλαίσιο αυτό της συστημικής θεωρίας, η κοινωνία αποτελεί μια πολιτική οντότητα και η κοινωνιολογία μια θεωρία των κοινωνικών συστημάτων.

Σε μια ώριμη περίοδο ως προς τη διαμόρφωση του ερευνητικού της αντικειμένου, ορισμένες κοινωνιολογικές θεωρίες εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στη μελέτη ανθρωπίνων συμπεριφορών που ρυθμίζονται από κανόνες, και μάλιστα από κανόνες που δεν αποτελούν προϊόν μεμονωμένων ατόμων ή ομάδων συμφερόντων, αλλά είναι το αποτέλεσμα «συλλογικών καταστάσεων συνείδησης», οι οποίες βρίσκονται μέσα στα άτομα και συγκροτούν το πραγματικά κοινωνικό της «ανθρώπινης φύσης».

Πρόκειται για μια διατύπωση που ολοκληρώνει και εδραιώνει τον προγραμματικό στόχο της επιστήμης της κοινωνιολογίας και συνιστά το κριτήριο οριοθέτησης της τελευταίας από άλλες επιστήμες. Στην κατεύθυνση αυτή και μέσα από τους «κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου», ο Durkheim έχει ήδη αναπτύξει ένα μεθοδικό πρόγραμμα της κοινωνιολογίας που το συνήγαγε από τις παραπάνω θεωρητικές του υποθέσεις. Μια προέκταση του προγραμματικού αυτού στόχου επιτυγχάνεται με τη μελέτη του νοηματικού περιεχομένου και την ερμηνεία κοινωνικών πράξεων στις πραγματικές εκδηλώσεις και εκφάνσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, έτσι όπως προκύπτει μέσα από τη συμβολή και την εκλεπτυσμένη ματιά του Max Weber στον προσδιορισμό της επιστήμης. Το αρχικό ερώτημα του κοινωνιολογικού στοχασμού κατά τον Weber δεν βρίσκεται στο «σύνολο» ή στις «κοινωνικές συνδέσεις ενός συνόλου» όπως στον Durkheim, αλλά στον κοινωνικό, νοηματικό προσανατολισμό της δράσης των ατόμων. Όμως η συλλογικότητα δεν χάνεται. Αντίθετα, εντοπίζεται ακριβώς στο διυποκειμενικό νοηματικό περιεχόμενο, στο κοινό νόημα που μοιράζονται οι δρώντες, σε αυτό που αναδύεται ως κοινωνική πραγματικότητα. Η συλλογικότητα εμφανίζεται έτσι με ποιοτικά εμπλουτισμένους όρους, μέσα από τη διαφορά και συχνά από την αβεβαιότητα της δημιουργίας και όχι από τους ασφαλείς ανθρωπολογικούς όρους της συνεκτικότητας που διασφαλίζει η ομοιογένεια και προηγούνται της δημιουργίας. Κατά συνέπεια και σε μεθοδολογικό επίπεδο, η επιστήμη της κοινωνιολογίας κατανοεί με νοηματική συνάφεια την κοινωνική δράση και κατά αυτό τον τρόπο επιχειρεί να εξηγήσει την πορεία και τις αιτιώδεις επιδράσεις της.

Η εκλεπτυσμένη ανάπτυξη των πιο σύγχρονων κοινωνιολογικών θεωριών στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στο έργο των κλασικών της κοινωνιολογίας. Ανατρέχοντας, για παράδειγμα, στην αλληλογραφία ανάμεσα στον Parsons και στον Schuetz (εκδόθηκε από τον εκδοτικό οίκο Suhrkamp το 1980), διαπιστώνει κανείς με απόλυτη σαφήνεια ότι οι διαφορετικές, σχεδόν αντιθετικές κοινωνιολογικές θεωρίες του δομολειτουργισμού και της φαινομενολογίας στηρίζονται και οι δύο στο έργο του Weber, που το ερμηνεύουν επιλεκτικά και σύμφωνα με τους στόχους κάθε θεωρίας. Το ίδιο και η πιο σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία των συγκρούσεων, η οποία, προτάσσοντας την έννοια του συμφέροντος και της απόφασης, βρίσκεται κοντά στη βεμπεριανή θεωρία του ανταγωνισμού των αξιών· μια θέση που απαλλάσσει την επιστήμη από την αναζήτηση

ενός και μοναδικού επιστημονικού τρόπου ιεράρχησης των αξιών σύμφωνα με ένα απόλυτο αξιακό ιδεώδες. Στο κοινό αυτό πλαίσιο αναφοράς κατατάσσεται και η θεωρία του επικοινωνιακού πράττειν του Habermas, που επιχειρεί να αναδείξει την παραμελημένη, μπροστά στην κυριαρχία του εργαλειακού πράττειν, ορθολογική ως προς τις αξίες μορφή δράσης, σύμφωνα με τη γνωστή τυπολογία του Weber.

Πολλές από τις κλασικές και σύγχρονες κοινωνιολογικές θεωρίες στηρίχτηκαν σε «μεγάλες αφηγήσεις», σε αυτό που επισημαίνει ο Lyatard στην αφήγηση της χειραφέτησης που προέρχεται από τον Διαφωτισμό απέναντι στην άγνοια, στην υποδούλωση της γνώσης, στην εκμετάλλευση, στη φτώχεια και στην αποξένωση που μπορεί να επιτευχθεί είτε μέσω της κοινωνικοποίησης της εργασίας είτε μέσω της τεχνικής-βιομηχανικής ανάπτυξης, αλλά και μέσω της κριτικής θεώρησης της κοινωνίας με την εμπέδωση των αρχών της σύγχρονης δημοκρατίας. Και όμως, οι συνέπειες από τις απόπειρες εγκαθίδρυσης πολιτικών και κοινωνικών συστημάτων στο όνομα των μεγάλων αφηγήσεων της νεωτερικότητας ήταν ολοκληρωτικά αποτυχημένες (ο Lyatard αναφέρει εδώ τα στρατόπεδα συγκέντρωσης του τρίτου Ράιχ και τις αιτίες όπως και τις συνέπειες της κατάρρευσης των σοσιαλιστικών κρατών). Αμφισβητεί επίσης το νέο μεγάλο αξιακά ουδέτερο αφήγημα των τεχνολογιών της πληροφορίας και της επικοινωνίας που στερείται ιδεολογίας, καθώς με την ηγεμονία σε αυτές επιβάλλεται μια συγκεκριμένη αντίληψη για την επιστήμη, η οποία υπακούει σε μια δομή εντολών που βρίσκεται εκτός επιστήμης και δεν ελέγχεται από την ίδια την επιστήμη.

Ενθυμούμενοι τον Weber, μπορούμε να διακρίνουμε ότι αυτή η ανησυχία της μεταμοντέρνας σκέψης περνά μέσα από την επικράτηση της τεχνολογίας και της ορθολογικότητας των μέσων απέναντι στους ορθολογικούς σκοπούς της επιστήμης. Έτσι, οι μη χρηστικοί (ανεξάρτητα τελικά από την ποιότητα ή τις καταστροφικές συνέπειες ορισμένων χρήσεων) όροι της επιστήμης, δηλαδή οι μη υπαγόμενοι στις προδιαγραφές των τεχνικών μέσων, ακυρώνονται σταδιακά ή περιορίζονται σε περιθωριακές επιδράσεις.

Οι πιο σύγχρονες κοινωνιολογικές θεωρίες αντιμετωπίζουν αυτό το νέο τμήμα του ολοκληρωτισμού σε μια αντίθεση με τον εφησυχασμό που επέφεραν στα κοινωνικά στρώματα η εύπλαστη ευημερία και η υποτιθέμενη γραμμική πορεία ανάπτυξης των κοινωνιών στην ύστερη νεωτερικότητα. Σε μια περίοδο κατά την οποία ακόμη και οι έντονες κοινωνικές και οικονομικές κρίσεις φέρνουν στην επιφάνεια, μεταξύ άλλων κοινωνικών κινημάτων που ανθίστανται στις γενικευμένες παράπλευρες ανθρώπινες απώλειες, και συλλογικές αντιδράσεις, οι οποίες εγείρουν συνήθως αιτήματα παλιννόστησης των αποτυχημένων αφηγημάτων. Στο τοπίο αυτό προβάλλουν συνήθως θιασώτες είτε ενός νέου ολοκληρωτισμού που απαξιώνει με ευκολία τις αρχές της δημοκρατίας με το συχνό πρόσχημα της αντικειμενικά κακής διαχείρισης, ως εσωτερικό πολιτικό περιεχόμενο των θεσμών της, είτε ενός πειθαρχημένου συστημικού νεο-συντηρητισμού που υπηρετεί άκριτα απο-ρυθμισμένες κοινωνικές και εργασιακές σχέσεις και γενικά το οποιοδήποτε τμήμα για την υποτιθέμενη προσωπική ασφάλεια που προβάλλεται ως αυταξία, ενώ με τον φόβο της απώλειας αυτής χειραγωγούνται κοινωνίες αυξανόμενης κοινωνικής ανισότητας.

Όλη αυτή τη συναρπαστική διαδρομή, με ενδιάμεσους σταθμούς τις πιο αντιπροσωπευτικές κοινωνιολογικές θεωρίες, αυτές με τη μεγαλύτερη επιρροή στην επιστημονική

κοινότητα και στην κοινωνία, έχει την ευκαιρία να παρακολουθήσει ο αναγνώστης και να συνομιλήσει με τους δημιουργούς των θεωριών μέσα από αυτό το βιβλίο. Ακόμη και στην περίπτωση που είναι ήδη επιστημονικά πεπεισμένος ή ιδεολογικο-πολιτικά ταυτισμένος με κάποια από αυτές, η ωφέλεια από τη γνώση επιλεγμένων κοινωνιολογικών θεωριών, τόσο στην αυτονομία του ξεχωριστού «παραδείγματος» που υποστηρίζουν όσο και στις συγκρίσιμες όψεις που διακρίνει κανείς μεταξύ τους, είναι μεγάλη και παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον.

*Νίκος Ναγόπουλος
Μυτιλήνη, Άνοιξη 2014*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η γένεση της κοινωνιολογικής θεωρίας: Απαρχές της κοινωνιολογικής σκέψης

(Eva Bauer)

Εισαγωγή: Το αντικείμενο αυτού του κεφαλαίου

Στόχος αυτού του κεφαλαίου είναι η παρουσίαση μιας επισκόπησης ως προς τη γένεση της κοινωνιολογικής σκέψης και την ανάπτυξη των πρώτων κοινωνιολογικών θεωρητικών προσεγγίσεων.

Σε αυτό το πλαίσιο δεν μπορούμε βέβαια να προσφέρουμε μια συνολική παρουσίαση της ιστορίας της κοινωνιολογίας. Η παρουσίαση αυτή θα έπρεπε –σύμφωνα με τον Robert K. Merton– να υπεισέλθει «στην αλληλεπίδραση ανάμεσα στη θεωρία και σε παράγοντες... όπως η κοινωνική προέλευση και το κοινωνικό στάτους των εκπροσώπων της, η μεταβαλλόμενη κοινωνική οργάνωση της κοινωνιολογίας, οι αλλαγές που επιφέρει στις ιδέες η εξάπλωσή της, καθώς και οι σχέσεις που αναπτύσσει με το κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον» (Merton, σε: Lepenies 1981, σ. 57). Εδώ κυρίως αντιπαραβάλλονται μεμονωμένες θεωρίες της κοινωνικής φιλοσοφίας και της κοινωνικής επιστήμης, καθώς και, με τη στενή έννοια, κοινωνιολογικές προσεγγίσεις σκέψης. Έτσι αποκλίνουμε σε δύο επίπεδα από τη συστηματική ανάπτυξη αυτού του βιβλίου: εν πρώτοις, δεν θα ασχοληθούμε εδώ με τους «βασικούς εκπροσώπους» μιας συγκεκριμένης θεωρίας, αλλά θα προβάλουμε τα κοινά στοιχεία των σημαντικότερων κατευθύνσεων σκέψης, τα οποία επίσης θα υποβληθούν σε συγκριτική εξέταση, κυρίως αναφορικά με το ερώτημα τι είναι αυτό που συγκροτεί το συγκεκριμένο κοινωνιολογικό περιεχόμενο σε αυτές τις θεωρίες.

Σε μια επισκόπηση εξετάζονται οι προσεγγίσεις των νεότερων ευρωπαϊκών παραδόσεων σκέψης. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται οι θεωρίες των Auguste Comte, Emile Durkheim και Max Weber ως κλασικών, της «πρώτης και δεύτερης γενιάς των κοινωνιολόγων» (Raymond Aron) του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, των οποίων η σκέψη, δίπλα σε αυτήν του Karl Marx (στον οποίο είναι αφιερωμένο ένα ξεχωριστό κεφάλαιο αυτού του βιβλίου), επηρέασε αποφασιστικά –μαζί με άλλους παράγοντες– τα «νεότερα» κοινωνιολογικά μοντέλα και αποτελεί μέχρι και σήμερα αντικείμενο θεωρητικών αντιπαραθέσεων.

1.1 Τι είναι η κοινωνιολογική σκέψη και πότε ξεκινά;

Στην αρχή κάθε παρουσίασης που προσανατολίζεται στο ιστορικό συγκρότησης της θεωρίας, προκύπτει αρχικά το ερώτημα σχετικά με τη «χρονική στιγμή γέννησης» της εξεταζόμενης θεωρητικής κατεύθυνσης. Εδώ το ερώτημα αυτό είναι στενά συνδεδεμένο με το πρόβλημα που εξετάζει το τι είναι επί της ουσίας η κοινωνιολογία. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν είναι σαφής, καθώς εξαρτάται από το εκάστοτε θεωρητικό μοντέλο (γεγονός που δεν ισχύει μόνο για την κοινωνιολογία, αλλά και για όλες τις κοινωνικές επιστήμες, και οι «ορισμοί των εγχειριδίων» είναι μάλλον παραπλανητικοί).

Περισσότερο ωφέλιμη από την αναζήτηση για έναν ορισμό της κοινωνιολογίας με γενικότερη ισχύ είναι η ανεύρεση «των βασικών σημείων συγκρότησης των κοινωνιολογικών θεωριών» (Kiss 1977, σ. 17), επομένως των κεντρικών ερωτημάτων, των οποίων τη λύση επιδιώκουν τα κοινωνικά ερμηνευτικά μοντέλα. Ως τέτοια βασικά σημεία μπορούμε να αναφέρουμε, σύμφωνα με τον Kiss:

- Τη σχέση μεταξύ ατόμου και κοινωνίας και τις συνδεδεμένες με αυτήν παραστάσεις που έχουν οι άνθρωποι. Με αυτή συνδέονται:
  - Η κοινωνική ενσωμάτωση: η ύπαρξη, η μορφή και η ένταση της σύνδεσης ανάμεσα στα μεμονωμένα μέρη ενός κοινωνικού συνόλου.
  - Η κοινωνική διαφοροποίηση: η υπαγόμενη σε κοινωνικές συνθήκες διαδικασία του διαχωρισμού, της απόκλισης, της απομόνωσης, εννοιών και δράσεων που αρχικά παρουσιάζονταν αδιαφοροποίητες (αναφορικά, π.χ., με επιμέρους ομάδες, επαγγελματικές λειτουργίες, τάξεις, στρώματα) με τις αρνητικές και θετικές της συνέπειες.
  - Ο κοινωνικός μετασχηματισμός: οι μεταβολές σε κοινωνικό επίπεδο (που αφορούν υλικές δομές και συστήματα αξιών), καθώς και τα αίτια και οι «νόμοι ή οι κανόνες» που τις διέπουν.
  - Ο προσανατολισμός της δράσης και οι κοινωνικές συνθήκες στις οποίες υπόκειται (σχέση ανάμεσα στις «φυσικές» ανάγκες και τις πολιτιστικές αξίες, ανάμεσα σε υποκειμενικά κίνητρα και αντικειμενικά προσδιορισμένα πρότυπα δράσης).

Ακόμη και έναντι αυτών των διατυπώσεων (εδώ τροποποιημένες έναντι του Kiss μέσω ενός υψηλότερου βαθμού γενίκευσης, σύγκρινε Kiss 1977, σ. 17 κ.έ.), θα μπορούσε να εγερθεί η απαίτηση για μια ειδική θεωρητική προσέγγιση. Σύμφωνα με αυτή, η σύγχρονη συστημική θεωρία θα μπορούσε ίσως να θέσει υπό αμφισβήτηση τον «νομοτελειακό» χαρακτήρα του κοινωνικού μετασχηματισμού. Το ερώτημα σχετικά με τις θετικές ή αρνητικές συνέπειες της κοινωνικής διαφοροποίησης δεν θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί από κάθε κατεύθυνση κοινωνιολογικής ανάλυσης ως δυνάμενο να απαντηθεί με επιστημονικό τρόπο. Επίσης, όλα αυτά τα «κεντρικά ερωτήματα» δεν μπορούν να εξεταστούν από όλες τις θεωρίες και βέβαια δεν επιτρέπουν όλες οι θεωρίες την υποδηλούμενη απάντησή τους.

Με αυτή την ανάδειξη, όμως, των βασικών πεδίων της κοινωνιολογικής συζήτησης δεν έχει ακόμη απαντηθεί το ερώτημα σχετικά με την αρχή της κοινωνιολογικής επιστημονικής σκέψης, διότι τα θέματα που παρουσιάζονται μπορούν εν μέρει να θεωρη-

θούν αντικείμενο σκέψης ήδη πριν από τους νεότερους χρόνους (απασχόλησαν, λόγου χάριν, τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, τον Αυγουστίνο, τον Θωμά τον Ακινάτη). Αυτές οι φιλοσοφικές θεωρίες έχουν κοινό στοιχείο το γεγονός ότι συνάγουν το κοινωνικό *Είναι* από «φυσικές» ή θεικές επιβολές, επομένως προσδίδουν, για παράδειγμα, σχέσεις κυριαρχίας στη «φυσική ανισότητα των ανθρώπινων χαρακτήρων» ή βλέπουν στη «φυσική κοινωνική εικόνα ολόκληρου του κόσμου» μια αμετάβλητη μορφή της κοινωνικής σχέσης. Υπάρχει δηλαδή ως προϋπόθεση «μια προκαθορισμένη δομή αναγκών και σκοπών» (Luhmann 1979, σ. 9). Επίσης, το κράτος και η κοινωνία αποτελούν μια ενιαία οντότητα. Στο πλαίσιο αυτό, η αναγωγή των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων στη βάση παγιωμένων και ανεξάρτητων από την ανθρώπινη βούληση και δράση οργανωμένων συστημάτων ασφαλώς δεν μπορεί να ικανοποιεί τους όρους μιας κοινωνιολογικής ερμηνείας. Το αργότερο με τις απαρχές των κοινωνικο-οικονομικών μεταβολών στην Ευρώπη από τον 16ο αιώνα και μετά, με τις αρχές της βιομηχανοποίησης και την κατάλυση των παραδοσιακών αγροτικών δομών, καθώς και με τις απορρέουσες από αυτήν πολιτικές μεταβολές και τον νέο προσανατολισμό του γενικότερου συστήματος αξιών, η κλασική προσέγγιση του φυσικού νόμου αποδεικνύεται ανεπαρκής σε επίπεδο εξηγητικής και ερμηνευτικής ισχύος. Οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων εξελίχθηκαν ενάντια στις παραδοχές του νόμου αυτού, καθώς οι σχέσεις αυτές έπρεπε να τύχουν μιας εκ νέου επεξεργασίας και να επανεξεταστεί επίσης η φυσική ή θεική προέλευση της κοινωνικής οργάνωσης του κόσμου.

Οι ακόλουθες ενότητες είναι αφιερωμένες στις κοινωνικο-θεωρητικές προσεγγίσεις της νεότερης εποχής. Η παρουσίαση στις Ενότητες 1.2 και 1.3 ακολουθεί τόσο τη διατύπωση των εννοιών όσο και την κατηγοριοποίηση των ερμηνειών του Kiss (1977, σσ. 19-97).

1.2 Κοινωνικές θεωρίες με προσανατολισμό το δίκαιο της λογικής: Ο άνθρωπος δημιουργεί για τον εαυτό του μια «τεχνητή» κοινωνική τάξη

Οι πρώτες νέες προσεγγίσεις στον στοχασμό περί κοινωνίας δημιουργήθηκαν από τη διχοτόμηση του ανθρώπινου κοινωνικού *Είναι* σε «φυσικό» και «τεχνητό», επομένως στην υπόθεση ύπαρξης ενός πεδίου το οποίο δεν περιλαμβάνεται σε μια φυσική δομή. Αυτό αφορά τις **πολιτικές σχέσεις που αναπτύσσουν** οι άνθρωποι και η διαμόρφωσή του υπόκειται στη ρύθμιση μέσω συμβολαίου. **Η αρμόδια αρχή της ρύθμισης είναι η ανθρώπινη λογική**, η οποία δεν εξαρτάται από τις θεικές ή φυσικές δυνάμεις και δημιουργεί ένα σύστημα πολιτικών σχέσεων που επιδιώκει συγκεκριμένους σκοπούς.

Ενώ η σκέψη της λογικής κατασκευής ενός οργανωμένου κόσμου, η βούληση για κοινωνική οργάνωση, αποτελεί κοινό στοιχείο όλων των θεωρητικών που προσανατολίζονται προς το δίκαιο της λογικής, οι θεωρητικοί αυτοί διαφοροποιούνται ως προς τους σκοπούς και, σε σύνδεση με αυτό, ως προς τις υποθέσεις σχετικά με τα «φυσικά» δεδομένα του ανθρώπινου *Είναι*, καθώς και ως προς την αξία της θέσης που αποκτά η αξία της ηθικής.

Ο **Thomas Hobbes** (Αγγλία 1588-1679) αναγνωρίζει μέσα από τη μάχη ανάμεσα στα άτομα τη «φυσική» αρχή του κοινωνικού *Είναι*: «Ο άνθρωπος είναι λύκος για τον άλλον άνθρωπο». Για τη διασφάλιση της επιθυμητής ειρήνης, για τη μετρίαση της πάλης, πρέπει να δημιουργηθεί ένα «**κοινωνικό συμβόλαιο**» ανάμεσα στον λαό και στην ηγεσία, και μάλιστα με τη μορφή της μεταβίβασης ισχύος σε αυτή την ηγεσία, η οποία μπορεί να μονοπωλεί έτσι τη βία για την ασφάλεια και την προστασία των υπηκόων της.

Διαφορετική είναι η άποψη του γάλλου διαφωτιστή **Jean-Jacques Rousseau** (1712-1778), ο οποίος ερμηνεύει τον άνθρωπο ως «αδύναμο και φοβισμένο», προσανατολισμένο στην αλληλοβοήθεια και στη συμπόνια. Οι κοινωνικές αντιπαραθέσεις αποδίδονται στο –εσφαλμένο– πολιτικό σύστημα (το συγκεντρωτικό και αυταρχικό κράτος). Ο ίδιος υποστηρίζει ότι πρέπει οι άνθρωποι να ανεξαρτητοποιηθούν μέσω του εκδημοκρατισμού για να μπορέσουν να δημιουργήσουν εκ νέου τη «φυσική» κατάσταση του ελεύθερου ανθρώπου (ελεύθερου με την έννοια της απελευθέρωσης από τις προσωπικές εξαρτήσεις). Στη θέση του κεντρικού κράτους εξουσίας πρέπει να έρθει η **κυριαρχία της «γενικής βούλησης»** (*volonté générale*), η οποία είναι υπεύθυνη για τη νομοθεσία. Η θεωρία του Rousseau μέσω της υπόθεσης για την ύπαρξη μιας συλλογικής βούλησης, η οποία διαφέρει από τη βούληση του ενός, περιλαμβάνει μάλλον περισσότερες κοινωνιολογικές συνέπειες απ' ό,τι η θεωρία του Hobbes. Ακόμη και αν αυτό δεν είναι το κατάλληλο σημείο για να εξετάσουμε λεπτομερέστερα την αρκετά δυσνόητη έννοια της «*volonté générale*», μπορούμε να διατηρήσουμε την άποψη ότι πίσω από τη θεωρία περί συμβολαίου του Rousseau υπάρχει κάτι περισσότερο από την απλή (πολιτική) βούληση και λογική. Ο Ralf Dahrendorf, ένας σύγχρονος εκπρόσωπος της κοινωνιολογικής θεωρίας της σύγκρουσης (βλέπε το αντίστοιχο κεφάλαιο σε αυτό το βιβλίο), διακρίνει στη θεωρία του Rousseau την πρώτη κοινωνιολογική προσέγγιση, και μάλιστα ακριβώς λόγω αυτής της υπόθεσης, σύμφωνα με την οποία η ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων υπόκειται στις κοινωνικές συνθήκες (και μάλιστα μέσω της ιδιοκτησίας) και δεν εξηγείται με βάση φυσικές προδιαθέσεις.

Ο μεγάλος γερμανός φιλόσοφος **Immanuel Kant** (1724-1804) παρουσιάζεται τέλος ως ο τελευταίος εκπρόσωπος μιας κοινωνικής φιλοσοφίας με προσανατολισμό το δίκαιο της λογικής. Ο Kant αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο ως μια μονάδα αντινομιών (αντιθέσεων), π.χ. ανάμεσα στην «προσκόλληση στην ατομικότητα» και στην «τάση προς την κοινωνικοποίηση». Μέσω της **λογικής** –της οποίας οι ανταγωνιστικοί πόλοι είναι τα ένστικτα– πρέπει να ανευρεθούν οι πολιτικοί και ηθικοί νόμοι που οριοθετούν το πλαίσιο για την πραγμάτωση της προσωπικής ελευθερίας και του κοινωνικά αναγκαίου καταναγκασμού. Μια κοινωνία με τέτοιους καταναγκαστικούς νόμους για την εγγύηση της προσωπικής ελευθερίας (δικαιική-αστική κοινωνία) εξακολουθεί όμως να μην αποτελεί για τον Kant την «ύψιστη μορφή» μιας κοινωνικής συγκρότησης. Ο ίδιος βλέπει την πραγμάτωσή της περισσότερο στο «ηθικά κοινό» που χαρακτηρίζεται από μια οικειοθελή, «εσωτερική» αίσθηση καθήκοντος για την τήρηση των ηθικών νόμων. Οι ηθικοί νόμοι πρέπει να αποκαλυφθούν μέσω της λογικής και διατηρούν έναν ηθικό τελικό σκοπό – την παγκόσμια ειρήνη και την ιδέα της ανθρωπότητας (δηλαδή ότι ο άνθρωπος δεν πρέπει ποτέ να θεωρεί τους άλλους ανθρώπους τα μέσα, αλλά πάντα τον σκοπό).

Ακόμη και αν τα κοινωνικά μοντέλα που παρουσιάζονται συνοπτικά εδώ περιλαμ-

βάνουν πολύ διαφορετικές δομές, εξακολουθούν παρ' όλα αυτά να έχουν ένα κοινό σημείο, τον διαχωρισμό μεταξύ «φυσικού» και «τεχνητού» κοινωνικού *Είναι*, την αποδέσμευση από τις αντιλήψεις περί φυσικής ή θεικής προέλευσης της κοινωνικής οργάνωσης της ζωής, την υπόθεση περί του «εφικτού» σκοπού μέσω της ανθρώπινης βούλησης και λογικής. Οι κοινωνικές σχέσεις θεωρούνται ακόμη σε μεγάλο βαθμό πολιτικές ή ηθικές δομές, αποδεσμευμένες από κάθε ατομική βουλευσιάρχη επιδίωξη. Το κράτος και η κοινωνία εξακολουθούν να αποτελούν ενιαία οντότητα, ενώ οι διαφορές απλώς αποτελούν μια «υπόθεση».

1.3 Φιλελεύθερα κοινωνικά μοντέλα στην κλασική πολιτική οικονομία: Η κοινωνική οργάνωση ζωής έχει τη δική της νομοτέλεια

Ένα σημαντικό βήμα παρακάτω προχωρούν οι απόψεις σχετικά με το κοινωνικό *Είναι* στα κοινωνικά μοντέλα του 18ου αιώνα που προσανατολίζονται στη φιλελεύθερη σκέψη. Η πιο εμφανής τους έκφραση συναντάται στις θεωρίες της κλασικής πολιτικής οικονομίας (οι «φυσιοκράτες» στη Γαλλία, ο Adam Smith, ο David Ricardo, ο John Stuart Mill στην Αγγλία), στις οποίες εν γένει αποδίδεται πρώτα το στάτους μιας κοινωνικής επιστήμης με οριοθέτηση από τα κοινωνικο-φιλοσοφικά συστήματα σκέψης.

Η σημαντικότερη διαφορά με τη διδασκαλία του δικαίου της λογικής εντοπίζεται στην υπόθεση ότι η κοινωνική οργάνωση ζωής δεν μπορεί να κατασκευαστεί, αλλά ακολουθεί μια δική της (φυσική) νομοτέλεια και έτσι δεν μπορεί να μεταβληθεί μέσω της ανθρώπινης παρέμβασης (πολιτική, νομική).

Γύρω από την ανεύρεση των νόμων που εμπρικλείονται στις κοινωνικές σχέσεις στρέφονται οι φιλελεύθερες προσεγγίσεις σκέψης (στις οποίες δίδεται προβάδισμα σε μια εμπειρική μέθοδο για την κατάκτηση της γνώσης και όχι στον ορθολογισμό, δηλαδή στη σκέψη που ορίζεται από τη λογική). Στο επίκεντρο του στοχασμού τοποθετούνται τα ερωτήματα γύρω από το οικονομικό εμπόριο, τη συσσώρευση και την κατανομή του πλούτου, τις σχέσεις που αναπτύσσονται στην αγορά, τη διάρθρωση των τάξεων μιας κοινωνίας, καθώς και γύρω από τον ρόλο του κράτους που απορρέει από τα παραπάνω.

Οι οικονομικοί παράγοντες αναγνωρίζονται ως οι παράγοντες στους οποίους στηρίζονται οι κοινωνικές δομές. Έτσι, οι γάλλοι «φυσιοκράτες» αναπτύσσουν το πρώτο ταξικό μοντέλο της κοινωνίας, το οποίο στηρίζεται στην αναγνώριση διαφορετικών κοινωνικών τάξεων ανάλογα με τις διαφορετικές οικονομικές λειτουργίες που επιτελούν (σε αυτούς ανήκει, μεταξύ άλλων, ο αρχίατρος του Λουδοβίκου 15ου F. Quesnays, γεγονός που πρέπει να αναφερθεί εδώ για την παρουσίαση όσων λειτούργησαν ως «κινητήριος δύναμη» αυτής της διαδικασίας κατά τις αρχικές φάσεις της διαμόρφωσης των θεωριών των κοινωνικών επιστημών). Το πρώτο λοιπόν ταξικό μοντέλο περιλάμβανε συγκεκριμένα: την παραγωγική τάξη, που αποτελούνταν από αγρότες και μισθωτούς, τη στείρα τάξη, στην οποία ανήκαν οι εργάτες της βιομηχανίας, οι καπιταλιστές, το εμπόριο, οι επιχειρηματίες και όσοι εργάζονταν στον τομέα της παροχής υπηρε-

σιών, καθώς και τη νομοκατεστημένη **τάξη**, που αποτελούνταν από τον βασιλιά, τους γαιοκτήμονες, την εκκλησία και τους σκλάβους. Οι τάξεις αυτές βρίσκονταν σε ένα είδος οικονομικής κυκλικής διασύνδεσης μεταξύ τους. Τόσο αυτό το μοντέλο όσο και η ίδια η έννοια της τάξης στηρίζονται στη βιολογία. Ακόμη και ο χαρακτηρισμός «φυσιοκράτες» υποδηλώνει την αναλογία μεταξύ φύσης και ανθρώπινης κοινωνίας που υπέθεσαν αυτοί οι στοχαστές, η οποία στηρίζεται στη βασική υπόθεση ότι ο κοινωνικός πλούτος δεν αποτελεί προϊόν των ίδιων των ανθρώπων, αλλά πηγάζει από τη φύση (συγκεκριμένα, τη γη, γι' αυτό και οι μόνοι που θεωρούνται παραγωγικοί είναι οι αγρότες). Η φιλελεύθερη άποψη στη σκέψη των φυσιοκρατών μένει περιορισμένη στον οικονομικό τομέα: η αρχή του *laissez faire* –που αναφέρεται στην επιδίωξη της ικανοποίησης του ενός μέσω της ανεμπόδιστης οικονομικής δραστηριότητας– εγγυάται την καλύτερη δυνατή κατάσταση του συνόλου της κοινωνίας. Κάθε παρέμβαση στη φυσική αλληλεπίδραση των οικονομικών δυνάμεων θεωρείται επιζήμια για την ίδια την κοινωνία. Το κράτος –και συγκεκριμένα το απολυταρχικό κράτος– έχει ως μόνο καθήκον να εγγυάται το ελεύθερο παιχνίδι μεταξύ των δυνάμεων και της φυσικής-νομοθετικής τους πορείας μέσω της ανάληψης βοηθητικών λειτουργιών (π.χ., το αντικείμενο της διδασκαλίας μέσω των θεσμών της εκπαίδευσης). Το κοινωνικό μοντέλο των φυσιοκρατών περιλαμβάνει μια σύνδεση μεταξύ φιλελεύθερων (οικονομικών) και κρατικών (πολιτικών) στοιχείων, η οποία φαίνεται κάπως αντιφατική, γεγονός που εν μέρει μπορεί να εξηγηθεί από τις μεταφυσικές υποθέσεις στις οποίες στηρίζεται αυτό το μοντέλο (π.χ. το ότι ο μοναρχικός ηγέτης στηρίζει την ύπαρξη και νομιμοποίησή του στο θέλημα του Θεού). Όσο έντονα συνδεδεμένο όμως και να είναι με αυτές τις υποθέσεις, όσο μειωμένη και αν ήταν η δύναμη αντίστασης που είχε έναντι σε προσπάθειες αμφισβήτησής του, τόσο εμφανώς ορατή είναι η «μεταστροφή της τάσης» στην κοινωνικο-θεωρητική σκέψη με την αναζήτηση μιας αυτόνομης νομοτέλειας που διέπει τις κοινωνικές σχέσεις.

Μεγαλύτερη σημασία για την ιστορία των ιδεών έχουν οι θεωρίες των **Adam Smith** (1723-1790) και **David Ricardo** (1772-1823) στην Αγγλία. Ο Smith θεωρείται ένας από τους βασικούς θεμελιωτές της **κλασικής πολιτικής οικονομίας** και της κοινωνικής επιστήμης. Αξιώματα της θεωρίας του είναι οι υποθέσεις για τον καταμερισμό της εργασίας ως βασικής πηγής της προόδου, καθώς και η έννοια της εργασίας ως μιας δύναμης προστιθέμενης αξίας (σε αντίθεση με τους φυσιοκράτες, που –όπως αναφέραμε– έβλεπαν ως πηγή του πλούτου τη φύση που τοποθετείται έξω από την ανθρώπινη υπόσταση). Ακόμη και οι βασικές υποθέσεις του Adam Smith καταλήγουν σε μια οικονομική θεωρία των τάξεων της κοινωνίας: γαιοκτήμονες, καπιταλιστές και εργάτες δεν διαχωρίζονται πλέον όπως στο φυσιοκρατικό ταξικό μοντέλο αναφορικά με τη γη ή την αγροτική οικονομία, αλλά μέσω των διαφορετικών πηγών εισοδήματός τους (έγγεια πρόσσοδος, κέρδος, μισθός).

Ο Smith υποστηρίζει ότι η βάση των σχέσεων μεταξύ των ατόμων είναι η επιδίωξη της προοπτικής του καθενός ξεχωριστά, η οποία αφορά τη μεγιστοποίηση της προσωπικής υλικής ευημερίας και συνοδεύεται από μια «φυσική τάση προς την ανταλλαγή και το εμπόριο». Ακόμη και αν η προσέγγιση του Smith είναι ατομικιστική, αυτή η «προσκόλληση στην ανταλλαγή» περιλαμβάνει και ένα κοινωνικό στοιχείο. Όπως οι φυσιοκράτες, έτσι και ο Smith σκέφτεται κατά κάποιον τρόπο πάντα σε δύο επίπεδα: σε ένα ατομικό αλλά και σε ένα συλλογικό-κοινωνικό επίπεδο. Το βασικό του έργο φέρει τον τίτλο *An*

Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (Μια έρευνα της φύσης και των αιτιών του πλούτου των εθνών ή, εν συντομία, *Ο Πλούτος των Εθνών*, 1776). Σημείο εκκίνησης είναι το ερώτημα σχετικά με τα αίτια της οικονομικής κατάστασης ενός έθνους, ενώ τελικό σημείο της εξήγησης είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ των ατομικών και κατ' αρχήν αυτο-ρυθμιζόμενων πράξεων. Παρ' όλα αυτά –και αυτή είναι η κοινωνιολογική άποψη της ανάλυσης του Smith–, η υποκειμενική αυτο-ρύθμιση περιλαμβάνει και το σημείο της αναφοράς σε άλλους και έτσι δεν είναι στενά και αυστηρά οικονομική. Στο έργο του *Theory of Moral Sentiments* (*Θεωρία των ηθικών συναισθημάτων*, 1759), το οποίο συνέγραψε πριν από τον *Πλούτο των Εθνών*, αναπτύσσει για τις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων εν γένει μια αντίστοιχη άποψη προς την «τάση για ανταλλαγή» που υποστήριξε ο ίδιος για τον τομέα της οικονομίας. Αυτή αποτελείται από έναν συνδυασμό αντιλήψεων, τάσεων και συναισθημάτων που στρέφουν τα άτομα σε μορφές αλληλόδρασης και ο οποίος συνδυασμός μπορεί να μην προσφέρει κάποιο ατομικό υλικό όφελος, αλλά παρ' όλα αυτά προσφέρει ένα όφελος που θεωρείται ιδανικό – αυτό της «χαράς».

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων αποκαλύπτεται από τον Smith: η επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος είναι βέβαια οιονεί η κινητήριο δύναμη μιας κοινωνίας, αλλά η συνάντηση αυτού του ατομικού συμφέροντος και της σύνδεσης μεταξύ των ατόμων, που δημιουργείται μέσω των μεμονωμένων πράξεων ανταλλαγής συμφερόντων, δεν αποτελεί όλα όσα απαρτίζουν μια κοινωνία: Η αγορά δεν είναι ένα απλό σύνολο μεμονωμένων πράξεων ανταλλαγής με πλήρως αυτόνομα καθορισμένες αμοιβές, τιμές και ποσότητες παραγωγής, αλλά αναπτύσσει από αυτή την αλληλεπίδραση μεμονωμένων πράξεων τη δική της δυναμική και ρύθμιση, και κατά συνέπεια συγκροτεί κάτι «περισσότερο από το άθροισμα των μερών της», τα οποία επηρεάζουν τις ατομικές πράξεις μέσω της πίεσης για προσαρμογή. Αυτό το «αόρατο χέρι» της αγοράς στον Smith είναι έτσι μια αρχή που υπερβαίνει τα άτομα και η οποία, είτε ρυθμίζεται βουλευσιαρχικά ή με βάση τη λογική είτε θεσμοποιείται πολιτικά, πηγάζει πάντα αυτόνομα από τις οικονομικές σχέσεις των μεμονωμένων ατόμων. Σύμφωνα με τον Smith, οι δυνάμεις αυτο-ρύθμισης της αγοράς έχουν μια εξισορροπτική επίδραση που επιφέρει την αρμονία, καθώς οδηγούν στην ανταλλαγή συμφερόντων μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών. Από αυτό το γεγονός ο Smith συνάγει τον ρόλο του κράτους, το οποίο πρώτα από όλα πρέπει να διασφαλίζει το ελεύθερο παιχνίδι των δυνάμεων της αγοράς.

Μια «ακραία εκδοχή» του φιλελευθερισμού συναντάμε στην προσέγγιση του **ωφελιμισμού (utilitarianism)**, που εκπροσωπείται, μεταξύ άλλων, από τον **John St. Mill** (1806-1873) στην Αγγλία, ο οποίος βρισκόταν σε έντονη ανταλλαγή απόψεων με τον γάλλο κοινωνικό επιστήμονα Auguste Comte, που χάρισε και στην κοινωνιολογία το όνομά της. Η ωφελιμιστική θέση είναι «ακραία» με την έννοια ότι καθιστά απόλυτη την ατομική επιδίωξη για την αύξηση της οικονομικής ατομικής ωφέλειας, αλλά και επειδή αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως ένα είδος «ιστού από εγωιστικά, δηλαδή ατομικά, “αλληλοσυγκρουόμενα” (ανταγωνιστικά) βασικά μέρη που έχουν απελευθερωθεί από το σύνολο της κοινωνίας» (Kiss 1977, σ. 87). Οι σχέσεις ανάμεσα στα μεμονωμένα άτομα βασίζονται κατά κύριο λόγο σε οικονομικά συμβόλαια, των οποίων η τήρηση υπηρετεί τα προσωπικά συμφέροντα. Από την άλλη, η λειτουργία του κράτους περιο-

ρίζεται στη διασφάλιση του δικαιώματος για ανεμπόδιστη οικονομική δράση και ατομικό εμπόριο. Η ωφελιμιστική θέση αναφέρεται ακριβώς στο σημείο αυτό επειδή έχει προωθήσει την ανάπτυξη μιας «καθαρής» κοινωνιολογικής θεωρίας – όπως αυτή που θα δούμε στον Auguste Comte.

Οι προσεγγίσεις των φιλελεύθερων θεωριών ακολουθούν –όπως και αυτές που έχουν αναγνωριστεί με βάση το δίκαιο της λογικής– πολύ διαφορετικές υποθέσεις και καταλήγουν σε επίσης διαφορετικά τελικά συμπεράσματα και κοινωνικά μοντέλα. Το νέο στοιχείο με το οποίο εμπλουτίζεται η κοινωνική επιστήμη σε όλες τις φιλελεύθερες προσεγγίσεις αναδεικνύει ως σημαντική τη **θεωρία της ατομικής νομιμότητας των κοινωνικών σχέσεων** (ουσιαστικά τίθεται στο ίδιο επίπεδο με τις οικονομικές σχέσεις), η οποία δεν επηρεάζεται από τη βούληση και τη λογική, αλλά αναπτύσσεται μέσα από την ίδια την ύπαρξή της μια οιονεί δική της αυτόνομη λογική.

1.4 Οι νέες εκκινήσεις στην κοινωνική επιστήμη κατά τα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα: Η απολυτότητα των κοινωνικών σχέσεων στη μαρξιστική σκέψη. Η «θετική» μελέτη της κοινωνίας: «Η εξήγηση του κοινωνικού μόνο με το κοινωνικό», η κοινωνική θεωρία ως θεωρία δράσης

Ο 19ος αιώνας θέτει την κοινωνικο-επιστημονική σκέψη προ νέων καθηκόντων. Η κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη μπορεί να περιγραφεί ως «βιομηχανική επανάσταση», τόσο γρήγορα και βαθιά αλλάζει όλους τους τομείς της κοινωνίας. Στη Γαλλική Επανάσταση μια νέα πολιτική-κοινωνική αρχή κατάφερε να επιβληθεί με έννοιες όπως ελευθερία, ισότητα, αδελφούσκη, η οποία όμως, όταν αναγκάστηκε να δοκιμαστεί στην πράξη μετά την υπερίσχυση των αντι-απολυταρχικών δυνάμεων, τέθηκε υπό αμφισβήτηση σε πολλά επίπεδα. Μια από τις προκλήσεις των αστικών-δημοκρατικών σχέσεων που επιδιώχθηκαν ξεκινά με τη συγκρότηση του εργατικού κινήματος, το οποίο δεν βλέπει να πραγματοποιούνται με κανέναν τρόπο υπέρ του οι αρχές της αστικής επανάστασης και εναντιώνεται στην οικονομική και κοινωνική εξαθλίωση που συνοδεύεται από πολιτική ανομία και η οποία εμφανίστηκε ιδιαίτερα ωμά στον φιλελεύθερο «καπιταλισμό του Μάντσεστερ».

Οι μετασχηματισμοί και η κινητικότητα σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας θεματοποιούνται και εξετάζονται από την κοινωνικο-επιστημονική σκέψη: ο καταμερισμός εργασίας, η βιομηχανοποίηση, η εξελικτική διαδικασία της κοινωνίας, η σημασία των κοινωνικών τάξεων, οι αρχές της «συνοχής» του συνόλου της κοινωνίας σε αντίθεση με τις κοινοτικές μορφές του κοινωνικού *Είναι* (όπως π.χ. η οικογένεια), η σχέση μεταξύ οικονομίας, κοινωνίας, ηθικής, ήθους και πολιτικών θεσμών, όλα επανεξετάζονται. Οι φυσικές επιστήμες, οι οποίες γνωρίζουν μια έντονη άνοδο με την ανάπτυξη της βιομηχανίας, θέτουν σε ένα άλλο επίπεδο μια ακόμη πρόκληση για τις κοινωνικές επιστήμες.

Μια από τις νέες θεωρητικές κατασκευές είναι η μαρξιστική προσέγγιση, η οποία

αποτελεί μια προσπάθεια αντίληψης της περιπλοκότητας της κοινωνίας ως μιας δραστηρικής σύνδεσης παραγόντων που αλληλοεπιδρούν, η οποία κατανοεί τη σχέση μεταξύ της οικονομίας και της πολιτικής από τη μία, καθώς και του συστήματος αξιών από την άλλη ως μια σχέση βάσης-εποικοδομήματος. Η σχέση αυτή αποκτά την ισχύ μιας διαρθρωτικής δομής, εντός της οποίας οι θεσμικοί και ιδεαλιστικοί παράγοντες στηρίζονται στην ύλη και προσδιορίζονται από αυτή, και από την οποία συνάγεται ο νομοτελειακός χαρακτήρας της κοινωνικής ανάπτυξης. Η μαρξιστική σκέψη στο μεταξύ οικοδομείται πάνω σε τρία στοιχεία: στη διαλεκτική του Hegel, στην κλασική αγγλική πολιτική οικονομία (Smith και Ricardo) και στον γαλλικό ουτοπικό σοσιαλισμό. Δεν θα υπεισέλθουμε περισσότερο στο θέμα αυτό εδώ, καθώς στη σκέψη του Karl Marx είναι αφιερωμένο ένα ξεχωριστό κεφάλαιο σε αυτό το βιβλίο.

Υπάρχει όμως ένα ακόμη στοιχείο που προωθεί την κοινωνικο-επιστημονική συζήτηση του 19ου αιώνα: η κοινωνιολογία ως μια επιστήμη που έχει αυτόνομη υπόσταση και συγκροτείται μέσω της κατανόησης του ίδιου προγραμματικού της περιεχομένου. Ο Auguste Comte της δίνει το όνομά της και διαμορφώνει τους όρους εξήγησης ως προς την αναγκαιότητα ανάπτυξής της. Τα στοιχεία που μετεξελίσσονται από τον μαρξισμό και τυγχάνουν περαιτέρω επεξεργασίας σε ένα ανεξάρτητο θεωρητικό οικοδόμημα απορρίπτονται τόσο από τον Comte όσο και από τους πνευματικούς κληρονόμους του, όπως από τον Emile Durkheim. Συγκεκριμένα απορρίπτονται: η σκέψη του Hegel λόγω του υπερβατολογικού, μεταφυσικού της περιεχομένου («επίκληση του πνεύματος»), η πολιτική οικονομία λόγω της μονόπλευρης εξήγησης του κοινωνικού *Είναι* με βάση ατομικούς οικονομικούς παράγοντες και ο σοσιαλισμός λόγω των «αναρχικών» του τάσεων. Κατά κάποιον τρόπο, όμως, η βασική σκέψη του οικονομικού φιλελευθερισμού τυγχάνει θετικής υποδοχής και εφαρμόζεται στη νέα κοινωνική επιστήμη: αυτή η βασική σκέψη του οικονομικού φιλελευθερισμού – η αυτόνομη νομιμότητα του κοινωνικού – μεταφέρεται από την οικονομική στην κοινωνική σφαίρα, και επιπλέον η τελευταία συγκροτείται αυτόνομα και δεν εξαρτάται από την πρώτη. Ταυτόχρονα όμως τροποποιείται και σημαντικά. Το κοινωνικό στοιχείο δεν πρέπει να ερμηνεύεται πλέον ως «αποτέλεσμα» της ατομικής επιδίωξης του συμφέροντος, αλλά να ερμηνεύεται μόνο με βάση την ίδια την κοινωνία (Emile Durkheim). Πρόκειται εδώ για κάποια κεντρικά αφηγηματικά σημεία πάνω στα οποία οικοδομούνται οι θεωρίες του Comte και του Durkheim, δύο από τους σημαντικότερους «πατέρες» της κοινωνιολογίας, στους οποίους είναι αφιερωμένες οι επόμενες ενότητες.

Σε άμεσο συσχετισμό με τα μοντέλα της «νεοκλασικής» σχολής ή της «σχολής του οριακού οφέλους» στην οικονομία – η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί και ως ένα είδος πνευματικής επανάστασης ενάντια στην κλασική πολιτική οικονομία –, αναπτύσσεται από τον Vilfredo Pareto στην Ιταλία (ο οποίος επίσης ήταν οικονομικός επιστήμονας και συνιδρυτής της διδασκαλίας του οριακού οφέλους) και από τον Max Weber στη Γερμανία η θεωρία της δράσης, που αποτελεί βασικό μοντέλο κοινωνιολογικής εξέτασης και ανάλυσης. Παράλληλα, συνιστά μια εκ νέου εξατομίκευση της οπτικής της κοινωνίας, καθώς και έναν από τους θεμέλιους λίθους μιας συστημικής εξέτασης των κοινωνικών φαινομένων. Δεν θα αναφέρουμε περισσότερα σε αυτό το σημείο, αφού στην προσέγγιση του Weber είναι επίσης αφιερωμένη μια ξεχωριστή ενότητα αυτού του κεφαλαίου.